

ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.01>

УДК 321.011.5

Бабкіна О. В.

ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЗНАНЬ ПРО ПОЛІТИКУ

У статті викладено деякі теоретичні узагальнення та базові знання, які презентуються при викладанні курсу «Загальна теорія політики» для студентів спеціальності «Політологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». У ході диференціації соціально-політичного знання виокремилися декілька рівнів осягнення світу політики: фундаментальний рівень знань, теорії середнього рівня або галузеві політичні науки та прикладні політичні дослідження. Кожен з цих рівнів має свій предмет дослідження. Загальна теорія політики – це фундаментальні знання про політику, базові теоретичні узагальнення, що виявляють загальні закономірності та тенденції її розвитку, формують цілісну картину політичного світу, визначають понятійно-категоріальний апарат для всього політичного знання. Фундаментальний рівень знань про політику – найзагальніше філософське осмислення конкретних явищ, подій, фактів політичного буття, і водночас важлива умова динаміки політичних процесів, їх аксіологічна основа. У лекції можна виділити й основні функції загальної теорії політики, серед яких методологічна, прогностична, пізнавальна та ін. Розглядається поняття «теорії», «методологічного плюралізму» в епоху постмодерну, співвідношення філософії та загальної теорії політики. Особливої уваги заслуговує питання про перспективи розвитку політичного знання у вигляді категорій, законів, методології в умовах сучасних перехідних суспільств, реформування яких потребує серйозного наукового супроводу.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід, політика, загальна теорія політики, філософія політики, історія політичної думки, прикладні політичні дослідження, плюралістична методологія, політичне життя суспільства, закони і закономірності політичної науки, раціональне та ірраціональне в політиці.

Для сучасної науки характерне посилення взаємозв'язків між різноманітними галузями, інтегративних тенденцій у їх розвитку. Центральною проблемою інтеграції наук і синтезу знань є їх співвідношення, встановлення та посилення взаємозв'язків між ними, що не втрачає своєї актуальності з часом та лише набуває сучасних обрисів та нових перспектив. У політичних дослідженнях, особливо в сфері історії та теорії політичної науки, велике значення набуває міждисциплінарний підхід, використання здобутків суміжних соціальних наук, у тому числі філософії політики та теорії держави і права.

Політична наука є такою соціальною наукою, що вивчає тенденції та закономірності розвитку, функціонування, структуру політичного життя суспільства, які відображають реальний процес включення соціальних суб'єктів у діяльність щодо реалізації політичної влади і політичних інтересів. Стосовно політичної науки в зарубіжній та вітчизняній літературі часто вживаються терміни «політологія», «наука про політику», «політична соціологія», що відображають традиції та особливості національних шкіл [9, с. 45].

Окреслюючи мету і завдання сучасних політологічних досліджень, слід зважати на те, що існує нагальна необхідність різних рівнів осягнення політики, тому що людське мислення про світ політики здійснюється у різних формах (науково-пізнавальній, доцільно-практичній, світоглядно-теоретичній, моральній, художній тощо), на різних рівнях узагальнення (побутово-емпіричному, практично-технологічному, фундаментальному / загальнотеоретичному), з різним ступенем раціонального дискурсу, що уможливорює ірраціональні форми усвідомлення політики, які втілюються у навіюванні, бездоказовому

прийнятті парадигм політики як самоочевидних істин, у вірі в їхню правдивість. Диференціація форм усвідомлення політики відбувається також за ознаками предмету осягнення, спроби продукування ідей та їх висловлення, надання їм комунікативних форм, сфери та характеру їх застосування. Виділяють дві площини політичного пізнання – раціональну та ірраціональну (сфера знання-віри, безпосереднього осягнення).

У структурі цього знання необхідно розрізнати окремі галузі, специфічність яких зокрема відбивається у змісті й способі їх продукування та існування. На емпіричному рівні воно можливе перш за все як усвідомлення учасниками політичної взаємодії окремих (своїх та чужих) інтересів, як уявлення про умови й способи їх задоволення. На практично-політичному рівні політичні знання існують у формі інформації про ефективні «технології», прийоми та способи здійснення суспільної взаємодії. Зрештою на рівні фундаментального, загальносоціологічного знання відбувається глибинне, сутнісне осягнення світу політики, держави, влади, тощо у всій їх складності, суперечності, багатоманітності, у вірогідному поясненні виявлених тут тенденцій, розкритті методології політичних досліджень.

Фундаментальний рівень знань про політику – найзагальніше філософське осмислення конкретних явищ, подій, фактів, їх узагальнення. Фундаментальні знання про політику є узагальненням політичного буття і водночас завданням норм його здійснення, що виконує політико-аксіологічну функцію, впливає на формування політичних світоглядів. Теорія політики є стрижнем складного комплексу політичних наук, кожна з яких має свій предмет і метод. Зазначені наукові дисципліни перебувають у складній взаємодії, вони досліджують різні сторони, закономірності, тенденції розвитку й функціонування політичного життя.

У структурі цілісної сукупності політичних знань виокремлюються три рівні, на кожному з яких представлені відповідні виміри світу політики та його явищ є одним із шляхів реалізації, втілення принципу плюралістичної методології. Як зазначає М. Остапенко: «У ХХ ст. у філософській та соціологічній науковій літературі і загалом у суспільному дискурсі термін «плюралізм» набув широкого вжитку. Плюралізмом називають наявність великого розмаїття конкуруючих між собою теорій, концепцій, ідейних течій» [8, с. 15].

Формування у другій половині ХХ ст. світоглядної ідеї багатоманітної єдності людства, практичне встановлення множинності форм суспільного буття зумовили тенденцію виходу за рамки методологічного універсалізму як способу пізнання світу загалом і світу політики, зокрема, більш широкого визнання, так званого, гносеологічного плюралізму, що набуло поширення разом із вкоріненням концептів постмодернізму та ідеї правомірності різних політологічних парадигм і підходів до певної проблеми. В. Горбатенко, характеризуючи постмодернізм як світоглядну орієнтацію та його вплив на політичну сферу та соціально-гуманітарні науки, справедливо підкреслює необхідність «...вироблення спеціальних інтегрованих теорій, здатних зафіксувати перехідні моменти в розвитку суспільства та їх можливі наслідки для політичного життя країни» [4, с. 38].

Політичну науку, в широкому сенсі, можна розуміти як множину субординованих за рівнем узагальнення теоретичних систем знань про політику. У вузькому значенні, політична теорія позначає найвищий ступінь узагальнення, тобто таку систему теоретичного політичного знання, яка відрізняється від усіх теоретичних систем, що складають структуру політичної науки.

Як зазначає Б. Крауз-Мозер, «термін "теорія" по відношенню до сфери політичного означає набір онтологічних, епістемологічних і методологічних принципів, абстрактних понять, загальних тверджень про політичні аспекти суспільної дійсності, що покликані пояснювати усі усталені політичні факти та процеси, а також спрямовувати подальші емпіричні дослідження» [5, с. 93].

Теорія, у широкому значенні, – комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на обґрунтування і пояснення політичних явищ; у більш вузькому, спеціальному сенсі – найвища, найрозвинутіша форма організації наукового знання, що подає цілісні уявлення про закономірності та визначальні зв'язки політичної дійсності – об'єкта цієї теорії. За своєю структурою теорія політики – це внутрішньо диференційована, але цілісна система знання,

яку характеризують логічна залежність одних елементів від других, зумовленість її змісту (як певної сукупності тверджень та понять – вихідного базису теорії) визначеними логіко-методологічними принципами і правилами. Слово теорія походить від грецького «theorem», що означає «розглядати, спостерігати, роздумувати». Формування політичної теорії почалося ще в епоху античності. Цю традицію продовжили такі всесвітньо відомі мислителі як Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Ш. Монтеск'є, Дж. Мілль, Г. Гегель, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Фромм, Ф. Фукуяма, З. Бжезінський та багато інших.

Заснована на суспільно-політичній практиці, теорія політики є найдосконалішою формою наукового обґрунтування та програмування практичної політичної діяльності. При цьому теорія не обмежується узагальненням політичного досвіду і перенесенням його на нові ситуації, а пов'язана з творчим опрацюванням такого досвіду, завдяки якому відкриває нові перспективи перед політичною практикою, розширює її горизонти.

Роль теорії політики особливо зростає в епоху демократичних змін. Здійснення цілеспрямованого практичного перетворення дійсності на основі теоретичних знань є критерієм істинності теорії. При цьому в процесі практичного застосування теорія сама удосконалюється та розвивається. Під час використання теорії сформульоване знання опосередковується різними проміжними ланками, конкретизуючими факторами, що передбачає живе, творче мислення, керується теорією як програмою, але мобілізує також усі можливі способи орієнтації в конкретній ситуації.

Тривалий час загальна теорія політики ототожнювалась з політологією, водночас власне політологія тлумачилася у значенні єдиної науки про політику. Об'єктивним підґрунтям цього ототожнення була недостатня розвиненість, синкретичність (вихідна нерозчленованість, недиференційованість) системи політичних знань на ранніх етапах її розвитку. Втім і на сучасному етапі є прибічники такого погляду на політологію [2, с. 580].

Важливим аспектом досягнення рівнів політики є проблематика співвідношення *філософії політики та теорії політики*. Ядром інтегративно-загальнонаукових форм пізнання є філософія, яка через світоглядні, методологічні функції, універсальний категоріальний апарат справляє вплив на процес зближення наук.

Філософія політики як загальнометодологічна галузь знання, покликана дати світоглядне розуміння політики, її змісту та призначення для людей, соціальних груп, держави і суспільства, обґрунтувати глибинні соціальні, духовні, етичні передумови політики під кутом зору людського буття. Це вчення про граничні засади політики як одного з провідних регуляторів суспільного буття. Філософсько-політичний підхід характеризується рефлексивністю думки, тоді як теорія політики відрізняється теоретичним рівнем свідомості, пошуком і обґрунтуванням закономірностей розвитку та функціонування політичного життя суспільства. Філософія політики осмислює політичне життя як неспецифічний предмет, для теорії ж політики – це всеохоплюючий предмет, що має ознаки понятійної граничності, процес пізнання політичної дійсності. Як указував російський правознавець П. Новгородцев, «філософія – є наука належних відносин, а не практичних зв'язків» [7, с. 15]. Філософія політики надає певну сакральність, обґрунтованість, здійснення впливу на свідомість людей. Це вища духовна форма пізнання політики, досягнення й утвердження її сенсу, цінності та значущості у житті людей, кожної особистості. Саме цим визначається основоположне місце філософії політики в системі політичних наук.

Теорія політики – це теорія специфічного соціально-політичного предмета, яка розробляє сучасні методологічні підходи до дослідження політичних явищ, закономірностей їх генезису, структурування та розвитку. Теорія політики переводить результати їх філософського пізнання на рівень конкретного розкриття об'єктивної сутності цих суспільних явищ, реалій політичного життя. Однак теорія політики не розчиняється у філософії політики, вона має власну сферу дослідження та використання результатів, які зокрема є системою політичних знань і політичної діяльності.

Тільки об'єднання вихідних висновків й абстракцій філософії політики про політику з політичними знаннями про її амбівалентність, закономірності політичного життя в різних

його формах створює ту теоретико-методологічну основу, на якій здатна плідно розвиватися загальна теорія політики, як наукова база сучасної політичної практики [10, с. 608]. Розглядаючи проблеми зв'язку та співвідношення філософії та загальної теорії політики, необхідно врахувати плюралізм існуючих підходів до осмислення її природи.

Водночас слід розглянути й іншу тенденцію в розвитку науки – диференціацію суспільного знання, пов'язаного з аналізом політичних феноменів. Всебічний аналіз різноманітних вимірів політики обумовлює необхідність виокремлення предметного поля загальної теорії політики та галузевих політичних субдисциплін у вивченні різних аспектів політичного життя суспільства. З поміж політичних наук особливе значення має загальна теорія політики як фундаментальна, базова, як ядро політичних наук; найвища за рівнем узагальнення теоретична система знань про політику.

Багатоманітність вимірів політики як об'єкта наукового дослідження, одного з головних регуляторів соціальних відносин у різних сферах життя суспільства та людини обумовило диференціацію політичних наук і виокремлення галузевих політичних субдисциплін, які вивчають різні аспекти політичної сфери. В структуру політичної науки як збірного поняття цілісної системи теорій, які освоюють політичну дійсність входять історія та теорія політики, теорія політичних систем, сутності й механізмів функціонування політичної влади, теоретичні питання держави, громадянського суспільства, демократії, політичної свідомості та поведінки. Політичну науку характеризують багаторівнева структура організації її знань, яка включає: *загальну теорію та історію політики*, що виробляє теоретичні, світоглядні, парадигмальні й методологічні основи політичної науки; *теорії середнього рівня або галузеві політичні науки* (політична географія, геополітика, політична психологія, політична історія, політична антропологія, політична семантика, політична етнологія, етнополітологія, політична соціологія, порівняльна політологія, політична конфліктологія тощо); *прикладні політичні дослідження*, які забезпечують вирішення типових проблем в поточному політичному процесі (політичний маркетинг і політичний менеджмент, виборчі технології).

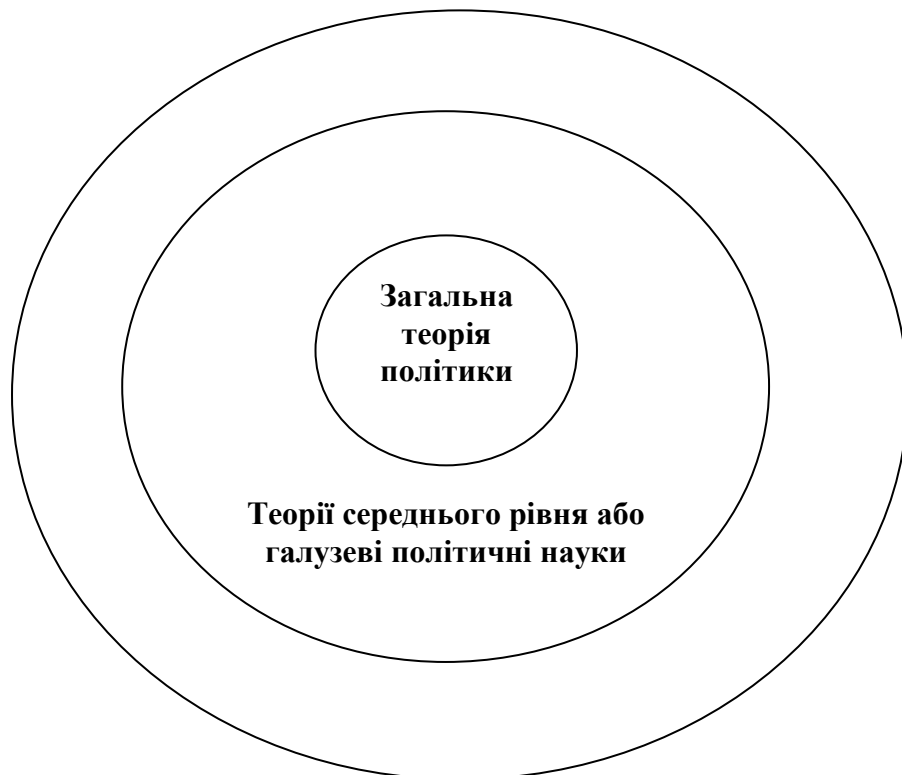

Рис. 1
Співвідношення предметних полів загальної теорії політики і галузевих політичних субдисциплін у вивченні різних аспектів політичної сфери

Джерело: [6, с. 28].

Отже, було б помилково характеризувати політичну науку як таку, що має суто емпіричний або чисто раціональний зміст. Очевидно слід враховувати своєрідне переплетіння та поділ функцій між фундаментальними, теоретичними й прикладними напрямками цієї науки.

Наукова спроможність сучасної політичної теорії залежить від того, якою мірою вона відповідає політичним реаліям, сприяє виробленню оптимальних політичних рішень і прогнозує тенденції розвитку політичного життя та політичних процесів. Визнання поділу на теоретичні та прикладні політичні наукові дисципліни означає переведення загальної політичної теорії в прикладне політичне знання, а, з іншого боку, практичне використання прикладної політології, її висновків та результатів для нових теоретичних узагальнень.

Політична наука, таким чином, дає теоретичне обґрунтування політичних процесів й інститутів, аналізує та оцінює стан політичного життя суспільства, сприяє утвердженню цінностей, ідеалів, норм цивілізованої політичної поведінки, громадянської та політичної культури соціальних суб'єктів. Ця наука включає систему знань, що охоплюють і існуючий політичний порядок, де домінують константні величини, і політичні процеси, де домінують змінні величини. Завданням теорії політики є також прогноз, вияв тенденцій і варіантів як розвитку, так і функціонування суспільно-політичних систем. Нарешті політична теорія забезпечує розробку практичних рекомендацій щодо шляхів, механізмів реалізації політичних знань, щодо раціональної організації політичних процесів та інститутів, розробки політичних технологій, оптимальних моделей управління суспільством, розв'язування соціально-політичних конфліктів, обопільного врахування суперечливих інтересів, домагань соціальних суб'єктів. Підкреслюючи важливість цієї галузі наукового знання Ф. Бро наголошує на ще одній функції політичної теорії: «В політиці, де найгірші пристрасті раптом перетворили людей на фанатиків, затьмарили забобонами їх свідомість, завдання політичної науки – вносити тверезий, холодний, деміфологізований погляд. В той час як ідеологічна нестриманість часто стає правилом, твердження – безапеляційними, а пояснення – глобальними, загальними і категоричними, політична наука закликає до розуміння іншої сторони, до розуміння відносності всього, до обережності. Коли ілюзії носять масовий характер, наполегливо зберігаються та структурно пов'язані з вимогами політичного життя, політична наука вносить додаткову ясність і тверезість, пояснює пастки та хитросплетіння» [1, с. 9].

Розглядаючи багатоаспектність підходів до визначення предмету політичної науки, слід враховувати складність об'єкта її дослідження. При цьому політична сфера життя людського суспільства є об'єктом вивчення багатьох соціальних наук через специфіку політики як феномену інклюзивного. Вичленення власне теорії політики з усієї системи суспільних наук – вельми складне завдання. Проблема, що відрізняє політичну науку від інших соціально-гуманітарних дисциплін, та становить об'єкт дослідження теорії політики – це закономірності політичного життя суспільства, його суб'єкти, з їх інтересами і потребами, політичні відносини та діяльність, політична й державна влада, політичні інститути, їх роль у функціонуванні політичної системи, діяльність політичних партій і рухів.

Дослідницький пошук перетворюється у самостійну науку в тому разі, коли сума знань про об'єкт вивчення стає системою знань. Системоутворюючим фактором науки є її закони та закономірності.

У якості висновків зауважимо, що в сучасній науковій літературі підкреслюється «плюралізм» конкуруючих визначень «політичного». Політичне пов'язується із державою, владою, ієрархією, лідерством, порядком і конфліктом. Сучасна політична теорія покликана не просто досліджувати політичні процеси та інститути, а розглядати їх у контексті історичного розвитку та реальної соціальної дійсності. Практична складність, з якою стикається політична теорія – величезний обсяг емпіричного матеріалу, зібраний політичною наукою.

Вітчизняні вчені також по-різному визначають політичну науку: як науку про систему закономірних взаємозв'язків соціальних об'єктів з приводу політичної влади, боротьби за політичну владу, науку про сутність, форми і методи політичного владарювання, як науку про політичну культуру тощо. Як відомо, системоутворюючим фактором будь-якої науки є її закони й закономірності. Прихильники системного підходу щодо визначення предметного поля теорії політики вважають, що метою цієї науки є дослідження тенденцій і законів, структури, функціонування і розвитку політичного життя соціальних спільнот, включення їх у діяльність з реалізації політичної влади та політичних інтересів.

Отже, предметом теорії політики є система знань про закономірності політичного життя в усіх його проявах, його зміст, структуру, функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади. Політична наука – це раціональне відображення політичного життя суспільства. Це система знань про цілі, завдання, закономірності, рушійні сили і зміст політичних процесів, діяльність людей, партій і громадських об'єднань, держав у сфері політичних відносин.

Труднощі визначення предмету політичної науки зумовлені тим, що політика є часто непередбачуваною ризикованою (негарантованою у своїх результатах) діяльністю. Політика об'єднує два взаємопов'язаних і взаємодіючих засоби політичної свідомості та політичної діяльності. Політика у принципі раціональна у тому сенсі, що вона здійснює в суспільстві важливі організаційні та регулятивно-контрольні функції. Реалізм політики – основний її аргумент і доказ на користь її раціональності. Разом з тим, як уже підкреслювалось, політика і політичне знання не піддаються повному, вичерпному розрахунку. Вони відносяться до класу вірогідних процесів, значною мірою випадкових подій, неврахованих і таких, що не піддаються обліку, обставин. Тому політика – це не тільки наука, але й мистецтво, яке пояснює брак безсумнівного, хоча і відносного, а не тільки точного знання та водночас утримується за межами традиційного, не допускаючи безвідповідальних рішень і дій; політика завжди залишається поєднанням знання та мистецтва, розрахунку на емоції, інтуїції, творчої сміливості та фантазії.

Фундаментальні знання про політику – це базові теоретичні узагальнення, виявлення загальних закономірностей, визначення політичних універсалій, формування цілісної картини політичного світу, вивчення політики у широкому розумінні як суспільного явища, її сутності та проявів у різних історичних формах, тенденцій і закономірностей виявлення, розвитку й функціонування держави, влади, інших політичних інституцій. Предметом теорії політики на фундаментальному рівні є політичність як така, «політичне» в суспільному бутті, ознаки й витoki політичної властивості суспільного життя.

Про *перспективи* розвитку політичного знання у вигляді категорій, законів, методології складно вести мову в умовах сучасного перехідного суспільства. Драматизм соціально-політичного реформування сягає свого піку в транзитивному суспільстві, яке знаходиться у високо активній стадії трансформації, близькій до стану біфуркації, «динамічного хаосу» (за І. Пригожиним). Особливістю суспільства зазначеного типу є нестабільність його основних сфер, стан кризи, у тому числі й політичної, як результат нездатності політичної системи адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін, відсутність гарантій досягнення декларованого ідеалу, суперечливе поєднання взаємовиключних авторитарних і демократичних елементів. Його характеризують: розкол еліт, їх схильність до корпоратизації та олігархізації; перехідний тип політичної культури, що означає її фрагментарність; хаотичне поєднання старого й нового, невідповідність інституційного та ціннісного аспектів реформування; кризи легітимності, участі та ін. [2, с. 289].

Разом з тим інший шлях розвитку політичної науки у сучасній Україні важко уявити. В умовах політичної трансформації, нестабільності, постійних перетворень складно впевнено застосовувати інші способи, щоб не наразитися на чергову теоретичну авантюру. Отже, важливим показником усталеної науки є сформований предмет, закони та категорії.

Використана література:

1. Braud Ph. La science politique. P: Press Universitaires de France, 1982. 128 p.
2. Бабкіна О. Політична наука // Політична енциклопедія / Ред. кол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
3. Бабкіна О. Транзитивне суспільство // Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник [І. Я. Вдович, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.
4. Горбатенко В. Футурологія і політика: монографія. Київ: «Академвидав», 2019. 288 с.
5. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы; пер. з польск. Харьков, 2008. 256 с.
6. Марченко Н. Политология: курс лекцій. Москва: Зерцало, 1997. 384 с.
7. Новгородцев П. Психологическая теория права и философия естественного права // Юридический вестник. 1913. Кн. 3. С. 5-34.
8. Остапенко М. А. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги: монографія; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 350 с.
9. Політична наука в Україні 1991-2016: у 2 т. Т. 1 Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка. Київ: Парлам. вид-во, 2016. 656 с.
10. Філософія політики: Короткий енцикл. Словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. та ін. К.: Знання України, 2002. 670 с.

Babkina O. Fundamental Level of Policy Knowledge

The article presents some theoretical generalizations and basic knowledge, which are presented in the course "General Political Theory" for students of specialty "Political Science" educational level "Bachelor". In the course of the differentiation of socio-political knowledge, several levels of comprehension of the world of politics were distinguished: the fundamental level of knowledge, theories of the middle level, or sectoral political science and applied political studies. Each of these levels has its own subject of study. General political theory is basic knowledge about politics, basic theoretical generalizations that reveal the general patterns and trends of its development, form a holistic picture of the political world, determine the concepts and categories for all political knowledge. The fundamental level of policy knowledge is the most philosophical understanding of specific phenomena, events, political existence facts, and at the same time an important condition for the political processes dynamics and their axiological basis. The main features of general political theory, including methodological, predictive, cognitive and other, can be revealed in the lecture. The concept of "theory", "methodological pluralism" in the postmodern era, the correlation of philosophy and general political theory are considered. Particular attention should be paid to the prospects for developing political knowledge in the form of categories, laws, methodology in the context of modern transitional societies, the reform of which requires serious scientific support.

Key words: interdisciplinary approach, politics, general political theory, philosophy of politics, history of political thought, applied political research, pluralistic methodology, political life of society, laws of political science, rational and irrational in politics.